

**MAQSUD SHAYXZODANING “MIRZO ULUG‘BEK” DRAMANING
O‘ZIGA XOS JIHATLARI**

Ikramova Feruza Xayrullayevna (Toshkent Davlat Transport Universiteti
Avtomobil yo‘llarini qidiruv va loyihalash kafedrası dotsenti)

feruza.ikromova71@gmail.com

Imomova Mohidil Furqat qizi (Toshkent Davlat Transport Universiteti
YMAE-7 guruhi talabasi)

mohidilimomova05@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning “Mirzo Ulug‘bek” fojiasi, dramaning o‘ziga xos kompozitsiyasi, tarixiy kolorit, shoirning obrazlar yaratish mahorati, Mirzo Ulug‘bekning ilm-fan homiysi sifatidagi faoliyati, o‘ziga xos xarakterlarning yaratilganligi, shoirning so‘z ishlatish mahorati, badiiy asar ta’sirchanligi haqida ilmiy- tahliliy fikrlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Tarixiy kolorit, tugun, obraz, dramatik vaziyat, dialogik, monologik matn, psixologik tasvir, yechim, pafos.

Annotation: This article deals with the tragedy of Maqsud Shaykhzoda "Mirzo Ulugbek", the unique composition of the drama, the historical color, the poet's image-making skills, Mirzo Ulugbek's activity as a patron of science, the creation of unique characters, the poet's life. Scientific-analytical opinions on the skills of use, the effectiveness of the work of art are given.

Keywords: Historical color, knot, image, dramatic situation, dialogic, monologue text, psychological image, solution, pathos.

Maqsud Shaxzoda XX asr o‘zbek poeziyasini rang-barang janrlar- she’r, ballada, doston, drama, o‘zbek tarjimashunosligini Shekspirning “Gamlet”, “Romeo va Julietta tragediyalari, Pushkinning “Motsart va Salyeri” she’riy dramasi, Shota Rustavelining “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon” asarlari bilan, o‘zbek adabiyotshunosligini o‘zbek va jahon adabiyoti tadqiqiga bag‘ishlangan salmoqdor

ilmiy maqolalari bilan boyitgan ijodkor. Mirzo Ulug‘bek ilm-fan olamida buyuk astronom sifatida amalga oshirgan eng buyuk ishi “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” deb nomlangan yulduzlar jadvali sanaladi. Olimdan bizga 4 ta buyuk asari meros qolgan bo‘lib, “Ziji jadidi Ko‘ragoniy”, “Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola”, “Risolayi Ulug‘bek” va “Tarixi arba’ ulus” (To‘rt ulus tarixi) asarlari shular jumlasidandir.

Maqsud Shayxzoda - shoir, dramaturg, tarjimon, olim, pedagogdir. Shoirning “Mirzo Ulug‘bek” dramasi 5 pardali tarixiy fojia bo‘lib, 1960-yilda yaratilgan. Tarixiy asar yaratish oson emas. Lekin dramaturg tragediya fokusiga Mirzo Ulug‘bekning ikki yo‘nalishdagi faoliyat qirrasini: uning olim va hukmdor sifatidagi voqealar tasvirini olgan. Mirzo Ulug‘bek “oliy hukmdor, buyuk olim sifatida ko‘p voqealarni o‘z boshidan kechirgan tarixiy shaxs. Bularni besh pardali tarixiy fojiaga singdirib bo‘lmashligini bilgan M. Shayxzoda ushbu asarda, asosan, ikki yo‘nalishdagi voqealarni, ya’ni saroy ixtiloflari va buyuk olim olib borgan ilmiy izlanishlarni yoritgan. Drama bilan tanishganingizda sizda ikki xil tuyg‘u paydo bo‘ladi. Adib Mirzo Ulug‘bekni bir tomondan qattiqqo‘l, butun Xurosonni o‘z qo‘lida saqlab qolish uchun har qanday chorani ko‘rishga tayyor hukmdor sifatida, ikkinchi tomondan, ilm-fanning jonkuyari, jahonshumul kashfiyotlar qilgan olim, fan ahlini jonidan ortiq ko‘radigan, biroq saroydagi fisq-u fasod, ig‘vo ishlar oldida ojiz bir inson qabilida tasvirlaydi”.

Dramada Ulug‘bek qiyofasi ko‘proq asardagi boshqa obrazlar orqali: Ali Qushchi, Sakkokiy, Shayxulislom Burhoniddin, Chin, Hind, Farang, Rus elchilari va xorijlik talabalar bilan bo‘lgan muloqotda ilm-fan homiysi, buyuk olim, ma’rifat fidoyisi kabi xislatlari namoyon bo‘lsa, Abdulatif Mirzo, uning mahrami Abbos, Qozi Miskin, Xo‘ja Ahror, Sayid Obid kabi saltanat dushmanlari, ig‘vogarlarga nisbatan bo‘lgan munosabatida mutaassiblikka qarshi ashaddiy kurashgan inson sifatidagi xarakteri ochilgan.

Dramada Misr elchisi arab ellarining Samarqand, Buxoro olimlaridan arab tilini, tarixini o‘rgatganligi uchun minnatdorligini aytsalar, Farang elchisi “ko‘p bilimlar o‘rgangusi faranglar sizdan” deydilar, hind elchisi “Ulug‘bekning madrasasin xatm etib qaytgan, Hindistonlik mullalarning har kalomida, Donishmandlar shohin shohi Ulug‘bek nomi” deya faxr va iftixor tuyg‘ularini izhor qiladilar. Bu jahon

tamadduniga qo'shgan hissalari uchun otabobolarimizga berilgan baholardir. Dramada anashunday nurli nuqtalar ko'p.

Dramada sharq xalqlarining qadriyatlari- ustoz va shogird an'analari Mirzo Ulug'bek va Ali Qushchi oralaridagi samimiy munosabatlarda tasvirlangan. Tarixga yuzlanadigan bo'lsak, "buyuk olim johil shariat peshvolari, xususan, ota-bola-shoh va shahzodalar o'rtasidagi kurashlar oqibatida uning mansabparast o'g'li Abdulatif tomonidan 56 yoshda 1449-yil 27- oktabrda fojiali o'ldirilgan. Mirzo Ulug'bek vafotidan keyin uning ilmiy ishlari shogirdlari G'iyosiddin Koshiy, Oloviddin Ali ibn Muhammad Qushchilar tomonidan davom ettirilgani ma'lum". Oloviddin Ali ibn Muhammad Qushchi-bu dramadagi Ali Qushchidir.

"Mirzo Ulug'bek" oq she'rda yozilgan. Lekin drama syujetidagi ichki ohang kitobxonni ohanraboday o'ziga tortadi, unio'qishli qilgan.

Ulug'bek xorijlik talabalarga "oq yo'l" tilar ekan, bundan o'ttiz yil muqaddam mana shu madrasa ochilishida 90 olim, 100 talaba huzurida ilk darsini o'tgan mavlono Xorazmiyning ma'ruzasi bilan bog'liq voqeaga ularning diqqatni qaratadi.

Dramada ko'p ishlatilgan badiiy san'atlardan biri- talmehdir. Tarixiy shaxslar va joy nomlarining ishlatilishi bilan bog'liq bu san'at- ya'ni mavlono Xorazmiy bilan bog'liq voqea, o'git kitobxonlarga ta'sir qilmasdan qolmaydi. Zero, badiiy asarning xususiyatlaridan biri kitobxonning hissiyotlari orqali, uning ong va shuurida o'zgarishlar hosil qilishdir.

Tragediyada vaziyatlar tezkor almashinib turadi: Tinchlik-notinchlikka, osudalik-tahlikaga, ilmparvarlik-fitna-yu fasodga sabab bo'ladi, xalqparvarlik-saltanatga qarshi kuchlarning birda oshkor, birda yashirin isyoniga aylana boradi. Kitobxon bobomiz Mirzo Ulug'bekka naqadar qiyin bo'lganligini qalban his qiladi. Shu o'rinda Abdulatifning ikki yuzlamachiligi, kaltafahmliigi, uning yolg'on-u bo'htonlar manbaiga aylanishi, padari buzrukvorining obro'yiga putur yetkazib, shu yo'l bilan taxtga erishish maqsadi, bibisi Gavharshod begimning Samarqandga kelib vaziyatlarni chigallashtirishi, nabirasi Abdulatيفا "Temur toji sizga ko'p loyiq" deb uni qo'llaganday, aslida marhum o'g'li Boysunqur Mirzoning farzandi Alauddavlani taxtga o'tqazish rejasi, "Og'lingni men sulton ko'rsam, qolmas armonim, Temurbekka

voris bo'lgay Alauddavla !...Yana davlat sohibasi bo'lurman o'zim"deya Xo'ja Ahror bilan bir necha yillardan beri hufyarejalar tuzishi, bu onaning, bu darajada makkoraligiga hayron qoladi. Manashunday tragik vaziyatlarda Ulug'bekning suyaklarni zirqiratadigan og'riq-alam-iztirobiquyidagi satrlardanidolangan: Meni tuqqan ona bundoq!

Mendan tug'ilgan o'g'il undoq!

Ey kajraftor falak...uyalgin!

Iroqlik, eronlik, qoshg'arlik talabalarga Ali Qushchi ipak qog'ozlarga ko'chirilgan Ulug'bekning jadvalini sovg'a qiladi: Ya'ni bu jadvalda tarixiy voqealarning sanalarini xatosiz topish usullaribor edi. Bu yerda ham olimning uzoqni ko'zlagan donishmand, dunyo xalqlarini tinch va osuda yashashini xohlayotgan alloma ekanligi tasvirlangan.

Dramada barcha obrazlar tirik chiqqan: ularning ichki va tashqi mohiyatlari bir-biriga mutanosib yaratilgan.Masalan, ov paytidagi shoir Sakkokiyning portreti Ulug'bek va Addurazzoq dialoglari orqali chizilganki,kitobxon shoir Sakkokiyni ko'z oldiga aniq va tiniq keltiradi:

“Epik va dramatik asarlarda qahramon xarakterini yaratishning asosiy vositalaridan biri personaj nutqi sanaladi. Zero, asardagi har bir personaj o'zining yoshi, jinsi, ijtimoiy qatlamga mansubligi, fe'l-sajiyasi, madaniy-ma'rifiy saviyasi kabilarga muvofiq gapiradi, demak, nutqi bilan o'zini tavsiflaydi.”¹

Dramaning 5-parda 5-ko'rinishidagi voqealar Ota Murodning hovlisiga yuz beradi. Kuz, bulut, qorong'ulik. Bu uch detal fojiadan darak beradi. Ya'ni Mirzo Ulug'bek mamlakatda fitna-yu fasodning tugatilishini istab, qo'niqo'shni davlatlarga bosqin yasab Temurbek nasliga qarg'ish va la'natlar keltirmasligini, arboblarga qasos tig'i botirilmasligini,madrassa va rasadxonaga zavol yetmasligini, kutubxona va kitoblarni omon saqlanishini, haramidagi ahli ayolning izzat va iffatiga g'ubor cho'kmasligini talab qilib, taxtdan iste'fo beradi. Abdulatifning odamlari “Ont ichamiz, ahd etamiz, bahaqqi Xudo” deb rozilik bildiradilar. Va shu onning o'zidayoq otasi - Sayid Obidning xuni uchun o'g'li AbbasniMirzo Ulug'bekka qarshi

tig'ushlashga majbur qiladilar. Buyuk olim, Xuroson davlatini qirq yil boshqargan hukmdorning umriga nobakor o'g'il Abdulatif, uning mahrami Abbos, Xo'ja Ahror kabi din nomi bilan ish ko'ruvchi ikkiyuzlamachi, munofiq, razil kimsalari yashaydilar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Buyuq qomusiy olim va mashhur davlat arbobi Mirzo Ulug'bek tavalludining 630 yilligini keng nishonlash to'g'risida" 2024-yil 12-sentabrdagi PQ-323-sonli Qarori qabul qilindi.

Mirzo Ulug'bek 1394-yil 22-mart kuni tavallud topgan. Temuriylar davlatining hukmdori, davlat arbobi, buyuk astronom va matematik. Otasi Shohrux Mirzo davrida Movarounnahr hokimi va otasi vafot etgach butun Temuriylar imperiyasining sultoni bo'lgan.

Mana 630 yil o'tdi, lekin ikkinchi bor qomusiy olim Mirzo Ulug'bek tug'ilmadi!!! Insoniyat yashar ekan, Abdulatifning nomi ham duoibad bilan tilga olinaveradi. Maqsad bu xatolarni takrorlamasligimizda. Sergak tortishimizda. Tarixdan xulosa chiqara bilishimizda.

Maqsud Shayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" fojiasi asrlar osha anashunday tarbiyaviy vazifani o'taydi. Bu realistik asarning asosiy vazifasidir.

Adabiyotlar:

1. Sultonmurod Olim, Sunnat Ahmedov, Rahmon Qo'chqorov. "Adabiyot". Ikkinchi nashri. Toshkent - 2010. 198b.
2. "100 mashhur olim" Toshkent – 2016. 4-b.
3. Quronov Dilmurod. "Adabiyot nazariyasi asoslari". Toshkent - 2018. 248-b.